

Notitie voor het rondetafelgesprek over antisemitisme d.d. 12 september 2018

Voordat ik inga op mijn vraag – die naar het meest recente onderzoek over de historische en internationaal vergelijkende dimensie van het antisemitisme in Nederland – benadruk ik graag dat het collega Prof.emer. Evelien Gans (NIOD/UvA) is, die hier als dé deskundige bij uitstek aanwezig had moeten zijn. U weet, dat zij onlangs overleden is. Aan haar uitmuntende werk, dat zij veelal verrichtte in samenwerking met dr Remco Ensel (RUN), ontleen ik veel van het onderstaande.ⁱ

Van oudsher is in Nederland het antisemitisme een min of meer marginaal fenomeen geweest. Omdat de integratie gemakkelijker verliep dan elders was het voor joden niet nodig om zich te bekeren tot een christelijke denominatie. Dit in tegenstelling tot ‘met name de Centraal-Europese landen’, waar ‘bij uitblijvende emancipatie’ de doop ging fungeren ‘als entreebiljet tot de Europese cultuur’ (in de woorden van Heinrich Heine). Dit was in Nederland niet vereist. De bekendste voorbeelden van bekering – op grond van een innerlijke religieuze overtuiging - zijn Isaïc da Costa en de familie Philips (uit Zaltbommel, later Eindhoven).ⁱⁱ

Dit wil niet zeggen dat er tijdens het interbellum geen ‘openlijk en heimelijk antisemitisme in allerlei gradaties’ bestond, wat betekende dat men in de verzuilde samenleving de joodse minderheid zag als een ‘aparte groep die nu eenmaal anders was en zou blijven.’ Maar ‘(i)nternationaal vergelijkend nam dit alles lange tijd geen heel scherpe vormen aan’, al werd het in de ‘jaren dertig’ (...) ‘wel weer sterker gearticuleerd.’ⁱⁱⁱ Niet in de laatste plaats door de NSB. Om hiertegen te kunnen optreden werd in 1934 art. 137c (groepsbelediging) opgenomen in het Wetboek van Strafrecht.^{iv}

Het hoge deportatie-percentages van joden uit bezet Nederland (75-80%) kan dan ook niet worden verklaard door te wijzen op het antisemitisme in Nederland (en de NSB was er ook niet debet aan). Europabreed gezien bestaat er namelijk geen causaal verband tussen de intensiteit van het antisemitisme en het deportatie-percentages. Eén voorbeeld: terwijl het antisemitisme in Frankrijk virulenter was dan in Nederland, was het deportatie-percentages er veel lager (25%).

Omdat met uitzondering van Parijs (3%) overal in Europa niet meer dan 1% van de niet-joden bereid was een joodse vluchteling in het eigen huis te herbergen, was de omvang van de joodse gemeenschap beslissend voor de mate waarin joden konden worden gered cq. zichzelf konden redden. Dezelfde 1% betekende voor de kleine joodse gemeenschap in Kopenhagen de triomf van de volledige redding, maar voor de omvangrijke joodse gemeenschap van Warschau (en die van Amsterdam) ‘it spelled out a disaster.’^v

De eerste die in Nederland wees op de verschillen qua deportatie-percentages was A. J. Herzberg, in diens *Kroniek der Jodenvervolging* (1950). Herzberg was het ook die als eerste opmerkte dat als gevolg van de bezetting het antisemitisme belangrijk was toegenomen. Terwijl het joodse volksdeel door de deportaties tot één-vijfde van haar vroegere omvang was verminderd, was ‘de afkeer jegens het vijfde deel groter dan die jegens het vroegere geheel.’

Want vervolging stigmatiseert en maakt 'afstotelijk'.^{vi} Befaamde historici als L. de Jong, A.E. Cohen en J.J. Presser waren dit hoofdzakelijk met Herzberg eens.^{vii}

In mijn optiek nam het antisemitisme na ca. 1955 af. In 1967, tijdens de Zesdaagse oorlog, stond het hele land achter Israël.^{viii} Na 1967 en 1973 (de olieboycot en de Jom Kippoeroorlog) namen zowel de kritiek op Israël als het antisemitisme toe.^{ix}

Sinds 2000 (het begin van de Tweede Intifada) nemen beide fenomenen sterk toe, in de Nederlandse bevolkingsgroep van Marokkaanse origine en toch ook in de groep van Turkse origine. Hierbij gaat het om incidenten die vaak pro-Palestijns, anti-Israëliësch en anti-Joods zijn. Zeker kwam dit ook uit de hoek van 'Nederlanders van 'autochtone' snit.'^x

Terwijl fysiek geweld tegen Joden en schending van godshuizen en graven anders dan elders in Europa in Nederland sinds 1945 slechts sporadisch voorkomen, zijn naar mijn mening verbale beledigingen van joden nu frequenter dan ooit tevoren in ons verleden. Gans schreef immers over het laatste decennium: '(...) in all strata of Dutch society, to differing degrees, a fateful triangle of antisemitism, anti-Zionism and criticism of Israël was at work.'^{xi}

Prof.emer. Johannes Houwink ten Cate,
NIOD/UvA, 5 september 2018

ⁱ R. Ensel en E. Gans (red.), *The Holocaust, Israel and 'the Jew'. Histories of Antisemitism in Postwar Dutch Society* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2017); R. Ensel, *Haatspraak. Antisemitisme – een 21e-eeuwse geschiedenis* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014).

ⁱⁱ B. T. Wallet, 'Godsdienstzin, beschaving en arbeidzaamheid.' De centralisatie en nationalisering van de Nederlandse joden (1814-1870)', in: J.C.H. Blom e.a. (red.), *Geschiedenis van de Joden in Nederland* (Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2017), 245-246.

ⁱⁱⁱ J.C.H. Blom en J.J. Cahen, 'Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland (1870-1940)', in: Blom, *Geschiedenis van de Joden*, 357.

^{iv} Gans, 'Why Jews are more guilty than others?', in Ensel/Gans, *The Holocaust*, 20

^v R. Hilberg, 'The Fate of the Jews in the Cities', in: B. Rogers Rubenstein/M. Berenbaum (red.), *What Kind of God? Essays in Honor of Richard L. Rubenstein* (Lanham/New York/London: University Press of America, 1995), 41-50, het citaat op p. 46.

^{vi} A.J. Herzberg, 'Kroniek der Jodenvervolging', in: J.J. van Bolhuis e.a. (red.), *Onderdrukking en Verzet. Nederland in Oorlogstijd* (Arnhem: van Loghum Slaterus/Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1950), dl. III, 247-253, de citaten op 251-252; Gans, 'Why Jews are more guilty than others', in: Ensel/Gans, *The Holocaust*, 22

^{vii} Gans, 'The Jew' as Dubious victim', in: Ensel/Gans, *The Holocaust*, 67-69

^{viii} Gans, 'Why Jews are more guilty than others', in Ensel/Gans, *The Holocaust*, 24.

^{ix} Gans, 'Why Jews are more guilty than others', in: Ensel/Gans, *The Holocaust*, 33.

^x Ensel, *Haatspraak*, 177-328; Wallet, 'Tussen marge en centrum. Joden in naoorlogs Nederland', in: Blom, *Geschiedenis van de Joden*, 479 (het citaat aldaar).

^{xi} Gans, 'Why Jews are more guilty than others', in: Ensel/Gans, *The Holocaust*, 33, het citaat op p. 34.